«TULUM HOCA» HİKÂYESİ HAKKINDA*

Prof. Dr. Baba VELİYEV

Aktaran : Himmet BİRAY

Türkmen halkı çeşitli temalardaki hikâyelerin otuza yakınını meydana getirmiştir. Bu eserler konu ve mazmun yönünden de, dil mahareti bakımından da aynı değil. Onların bir kısmı irticalen söyleyen bahşı-şairler tarafından tertip edilmiş veya klâsik şairlerimiz tarafından tamamen tekrar işlenip, güzel nüshalara çevrilmiştir. Bazıları ise bir çöl içindeki sulak yerin kumluğundan çıkmadan, ibtidaî vaziyette saklanıp kalmıştır. «Tulum Hoca» da halk arasında geniş bir şekilde yayılmayan hikâyelerden biridir.

Bu hikâye Kıpçak boyuna mensup Türk kabilelerinin arasında geniş bir şekilde yayılan «Edige» destanı tarzında meydana gelmiştir. «Edige»nin dağılıp, masal haline gelen varyantları Türkmenler ile göçebe Özbekler arasında da önceden biliniyor. H. Zarifov, 1920'li yıllarda Özbeklerin arasından tespit edilen bu varyantı «Tulum Biy» adıyla Özbek Folklorunun Hrestomatiyasında ** neşrediyor.

Hikâyenin muhtevası hakkında derinlemesine bilgi vermek için, onu «Edige»nin muhtevası ile karşılaştırmak zaruridir. İ.A. Belyaev 1903 yılında «Edige»nin Karakalpak versiyasının bir varyantını tespit ediyor ve bunu Rusçaya tercüme ederek «Edige ve Toktamış Hakkında Hikâyât» adıyla yayınlatıyor.[1] Biz «Edige»nin sadece bu varyantına göre konuşuyoruz.

Cengiz Han öldükten sonra, onun fethettiği yerleri paylaşan varislerinin arasında, miras kalan toprakların sınırlarını genişletmek, daha önceki sınırsız imparatorluğu tekrar diriltip tek hükümdar olmak için savaş başlıyor. (2; 564-568 s.) Onların bu savaşları, Karakalpaklarm ve Kıpçak toprağına giren diğer bir kısım Türk boyları arasında yayılmış olan «Edige» destanında kendi aksini bulmuştur.

Batu Han'dan sonra meşhur olan hükümdarların arasında yer alan Timur, Toktamış ve Edige muasır (XIV-XV. y.y.) olup, üçü de «Edige»nin esas kahramanlarıdır. Onların ikisi —Edige ile Toktamış— «Tulum Hoca» hikâyesinde de baş kahraman olarak ortaya çıkıyorlar. Türkmenler bu boydan olan diğer bir tarihî şahsı —Tulu Hoca'yı— da Tulum Hoca adıyla bu hikâyeye dahil etmişlerdir.

«Edige» destanında da «Tulum Hoca» hikâyesinde de bu eserlerin temelinde yatan tarihî vakalar, coğrafî adlar ve bunun gibi adların bir kısmı gerçek hayattan alınmıştır. Fakat onların bazıları hakikatteki durumlarından farklı bir şekilde gösterilmektedir. Biz, bunu, (sözü edilen şeylerin hikâye ve destandaki anlatılanların hakikatle olan alakasını) mukayese etmek suretiyle görebiliriz. Bunun için de «Edige» destanının mazmunu ile hiç olmazsa kısacık tanışmak zarûrîdir.

«Edige» de Cengiz Han'ın kırk yıl, sonra onun oğlu Toktaul'un onca yıl hükümdarlık ettiği ondan sonra da Toktaul'un oğlu Toktamış'ın tahta çıktığı anlatılıyor. Bu sırada Hıdır Ata'yı hatırlatan fantastik özellikteki Baba Tüklü-Saçlı (Tüylü Saçlı)

---

* **Bu makale «Türkmenistan İlimler Akademisinin Haberleri» isimli derginin Haziran, 1987. sayısından alınmıştır.**

** **Hrestomatiya : Seçme metinlerin yer aldığı kitap.**

Aziz'in karısından da Edige doğuyor. Oldukça yürekli bir şekilde yetişen Edige'nin gün geçtikçe şöhreti de artıyor. Sebebi ise o fakir fukara halkı para canlısı beğlerden koruyor. İşte bunun için «Altay Nogaylarının hepsi Edige'ye hürmet ediyorlar, onun hakimiyetini kabul ediyorlar.» diye onu Toktamış'a şikayet ediyorlar. Toktamış Han Edige'yi tutsak ediyor. Ama o kerâmetli babasının yardımıyla kaçıp, Timur'un yanına gidiyor. Toktamış, Edige'yi diri diri kaçırdığına üzülüyor.

Semerkant'a varan Edige'yi Timur, kucak açarak karşılıyor, ve tahtına çıkararak: «Kara Tigin dev, yurdumu viran edip Akbilek adlı kızımı alıp gitti. Ey yiğit kızımı kurtar.» diyor. Edige, Kara Tigin'i izleyip buluyor. Burada olan vakalar ya «Köroğlu»ndan «Edige»ye ya da «Edige»den «Köroğlu»na geçmiştir. Kara Tigin, meşhur destanımızdaki Kara Han devi, onun Edige ile güreşmesi ise Köroğlu ile Bezirgân'ın son karşılaşmasını akla getiriyor. Edige Kara Tigin'i ağır yaralıyor. Kara Tigin o zaman: «Altay Nogaylarının arasında Edige isimli kardeşim (ikisinin anaları kardeş) vardır. O bilse intikamımı alır.» diyor. Edige yanlışlıkla yaptığı iş için pişman olup kendini tanıtıyor. Kara Tigin «Vah, olmadı, kardeşim, Toktamış Han'ı öldürüp seni tahta çıkaracaktım.» diyerek can veriyor. Edige onu defnedip Timur ile giderek Toktamış'a diz çöktürüyor. Temir bu iki akrabasını barıştırıyor. Volga'nın bir tarafını Edige'ye bir tarafını Toktamış'a veriyor. Toktamış tek durmuyor. Edige'nin memleketine saldırıyor. Buna kızan Edige oğlu ile beraber onun üzerine yürüyor. Bunların Toktamış'ı öldürmesi ve Edige'nin bütün Nogaylara han olmasıyla eser tamamlanıyor.

Bu destan, Cengiz Han'ın neslinin kendi aralarındaki mücadelesini gerçeğe uygun olarak beyan eden rivâyetlerin esasında şekillenmiştir. Ve bu varyantın mazmunundan göründüğü gibi. devr'n geçmesi ile çeşitli değişikliklere uğramıştır. Burada Toktamış, Toktaul'un oğlu, Toktaul, Cengiz'in oğlu deniliyor. Gerçekte Toktamış, Tulu Hoca'nın oğludur. Ayrıca Cengiz'den Toktamış'a kadar altı yedi nesil geçmiştir. Tarihî kaynaklarda, destanda gösterilenin tersine, Timur'un üstüne Toktamış'ın yardım isteyip vardığı belirtiliyor. Gerçekte Timur daima kendi rakiplerinden üstün olmuştur. Destanda ise o namusu kurtar diye Edige'ye yalvarıyor. Ayrıca destandaki Edige Moğol feodallarının değil de fantastik kahramanın ailesinde dünyaya getiriliyor. Bizim fikrimizce bunun sebebi, halk çoğunluğunun baş kahramanı sosyal sınıf yönünden kendi tarafına geçirmeğe ve idealleştirmeğe çalışmasıdır. Onun gençken fakir fukara halkın tarafını tutup, zor günler geçirmesi de bunu ifade ediyor.

«Tulum Hoca» yı işleyen kişi belli derecede Türkmen halkının tarihinden haberli olsa gerek. O «Edige»nin vakalarını olduğu gibi almayıp, onları Türkmen halkının tarihinde cereyan eden vakalar ile karıştırmıştır. Türkmenlerle iş birliği yapan Tulu Hoca'yı baş kahramanlardan biri olarak hikâyeye sokmuştur. Kuzeyde yaşayan Türkmenlerle pek ilişkisi olmayan Timur-«Edige»nin esas kahramanlarından biri olmasına rağmen— «Tulum Hoca»da yok Bunun yerine Türkmenler, Kalmuk şahı olarak görünen Tüke Şah'ı kahraman olarak destana sokmuşlar. Bunun böyle olmasının husûsî bir sebebi var. Moğol feodallarının bir birleriyle mücadele ettikleri devirde Mangışlak'taki Türkmenler. «... Cuci ulusunun en uzaktaki ve hariçteki vilâyetlerinin birinde, Moğol feodallarının masum...» yurtta yaşamışlardır. (3; 55. s) Lakin bunlar 16. asırda Harezm şahlarının hakimiyetine düşüp ağır zulme maruz kalmışlardır. Daha sonra ise onların üstüne 18 asrın birinci yarısında Volga boylarına gelip yerleşen Kalmukların uzun süren hücumları başlıyor. Onların büyük bir bölümü Kafkasya'ya göçmüşlerse de bu beladan kurtulamamışlardır. Şimdiki Stavrapol'de yaşayan Türkmenler de atalarına önderlik edip, Kalmuk hanlarına karşı mücadele eden Erke Batır ile Eselek Batır hakkındaki rivâyetleri bu güne kadar saklamışlardır.

Cumhuriyetimizin kuzeyinde kalan Türkmenlerin meydana getirdiği «Tulum

Hoca» hikâyesinde de Kalmuk feodallerine karşı yapılan bu mücadeleler dile getiriliyor.

Ondaki Tüke Şah kahramanı yaratılırken, Ayuka, Donduk, Umba veya Türkmenlere daha acımasızca saldıran Ubuşi Han gibi Kalmuk hanlarından birinin göz önünde tutulmuş olması mümkündür.

Tarihî şahıs olan Edige, «Tulum Hoca» hikâyesinin de baş kahramanıdır. Lakin burada onun adı değiştirilerek Türkmenleştirilmiştir. Halbuki bu ad ilk önce olduğu gibi alınmıştır. Sonra ona Aydıga, bundan sonra da Aydeke, en sonunda ise Aytgeldi denilmiştir. Destanın ele geçirilen varyantlarında da o yukarıdaki gibi farklı farklı isimlendirilmiştir. ***

Bu kahraman «Tulum Hoca»da da aynen «Edige»deki gibi kerametli bir adamın karısından doğuyor. Destanda o anasının elinde terbiye görüyor. Hikâyede ise babasının sözünü tutmadığı için, Kaf dağından gelen anası onu kuş yuvasına bırakıp gidiyor. Çocuksuzluk üzüntüsünü çeken Tulum Hoca ile karısı, Aytgeldi'yi bulup evlat ediniyorlar ve eğiterek yetiştiriyorlar.

«Edige«de Toktamış Han, Edige'nin düşmanı, «Tulum Hoca» ise onun babalığı. Daha önce söylediğimiz gibi Aytgeldi'nin gerçek babası kerâmetli Tüklü Baba. Sonra onu Tulum Hoca evlat ediniyor. Delikanlı olduktan sonra ise, kötü niyetlilerin beğlerin sözüne uyarak Tulum'un elinden Toktamış Han alıyor.

Gerçekten destanda da Toktamış ilkin Edige'yi kendi dostu belleyip ona küçük bir vazife veriyor. Lakin sonra onların arasındaki bu yalınlığın yerini destanın sonuna kadar bir türlü giderilemeyen düşmanlık alıyor. Gerçek hayatta ise bu iki şahıs birbirine düşman olarak yaşamışlardır. «Tulum Hoca» hikâyesine «Edige» eposunun sadece kahramanlarının atları ve Edige'nin Kara Tigin ile kavgasını anlatan epizotlarındaki bazı küçük parçaları alınmıştır. Destanın temelini oluşturan vakaların en önemlileri ise (Edige'nin kerâmetli babasının yardımıyla Toktamış'ın elinden kurtulup, Timur'un yanına varışı, öcünü alıp onun kızıyla evlenişi, Timur ile gelip Toktamış'a diz çöktürüşü, sonra onu öldürüp bütün Nogay halkına han oluşu gibi vakalar) «Tulum Hoca»da yok.

Türkmenler, destandan hikâyeye ismi geçen kahramanların en önemlilerine —Toktamış ile Edige'ye (Aygede-Aytgelde)— yeniden farklı bir karakter kazandırmışlardır. Sadece Tüklü Baba destandaki karakteri ile hikâyeye geçmiştir.

«Edige» destanındaki vakalar, tarihte cereyan edişi gibi Volga boylarında, Ak-Orda'nın ve Semerkand'ın civarlarında geçiyor. «Tulum Hoca» bu hususta da destandan farklılık gösteriyor. Sebebi ise kahramanlarının Moğol han ve beğlerinin adını taşımalarına rağmen, bu destanın Moğollardan daha sonraki vakalar —Kalmuk feodallerine karşı savaşlar— hakkında olmasıdır. Böyle olduğu için ordaki vakalar da sadece bu tarihî savaşların olduğu yerlerde —Kaspi ve Ural boylarında, Konrat'ta— ve bu aradaki Kıpçak sahasında geçiyor.

Gördüğünüz gibi, tarihî şahıslar epik kahramanı vazifelerinde ilkin «Edige» destanına, bunun vasıtasıyla «Tulum Hoca» hikâyesine girmiştir. Bunun için de bu hikâyenin kahramanlarının karakterlerini onların destandaki atdaşlarının ve onların prototiprerinin karakteri ile mukayese edip ölçmek ilgi çekicidir. Hikâyenin baş kahramanlarından biri Tulum Hoca. Bunun prototipi Cengiz Han'ın nesli, Mangışlak Türkmenlerinin 14. asırdaki hakimi, Toktamış Han'ın babası Tulu Hoca'dır. Harezmşahlar ve Moğollar zamanında «Hoca» sözü ünvanı ifade etmiştir. (4, 148. s) Bu şahsın karakteri, Türkmenlere bakış açısı hakkında tarihî malûmat yok. Hikâyede beyan edilişine göre, o temiz yürekli, alçak gönüllü bir beğler beği. Onun için de halk onun şatlığını-hasretini birlikte paylaşıyor. Sadece kıskanç beğler kendilerinden üstün

*** **TSSR IA'nın Maktımgulı Adındaki Dil ve Edebiyat Enstitüsünün Elyazmalar Bölümündeki 1991, 2215, 2047 numaralı dosyalarda muhafaza ediliyor.**

durumda olduğu ve başka bir halkın vekili olduğu için onu kötülüyorlar. Gerçekte de Tulu Hoca'nm Türkmenler ile arasının iyi olması, onun ölümüne de bu durumun sebep olmuş bulunması muhtemel. Tebası olan halk ile samimî ilişki kurduğu için kendi akrabaları tarafından öldürülen başka Moğol hanları da (Meselâ : Teküder, 1284 yılı) var.

Evlatsızlığı bahane edilerek yurttan kovulan Tulum Hoca oğul sahibi olduğu zaman yine saraya dönmek için acele etti. Bunun sebebi, kendini sıkıntıya sokan kıskanç beğlerden öç almak değil, beğlerbeği olmaktır. Bu hareketi onun da diğer hanlar, beğler gibi zenginliğin, şan şöhretin kulu olduğunu gösteriyor. Durum böyle olsa da bu vaka, hayır ile şerrin savaşını, bu savaşta şerin (burada hilekarlığın) yenilerek, hayırlı işin üstün tutulmasını anlatmakta rol oynadığı için ehemmiyetlidir. Hikâyede göz önünde tutulan asıl maksat da köşk entrikalarının vasıtasıyla bu savaşı göstermekten ibarettir.

Tarih bize Toktamış'ın hükümdarlık için her türlü hayasızlıktan geri kalmayan alçak bir insan olduğunu haber veriyor. Tulu Hoca kendi kardeşi Orus Han'ın adamları tarafından öldürüldüğünde onun oğlu Toktamış henüz delikanlılık çağında. imiş. Ona ancak kaçarak 1376 yılında Timur'a sığınmak kısmet oluyor. Timur arka çıkarak ona Otrar, Sabran, Sıgnak vilâyetlerini veriyor. Burada onun üstüne kardeşlerini ve babasını öldüren Orus Han'ın oğlu Kutluk Boga saldırıyor. Toktamış, kaçıp Timur'un yanma geliyor ve asker yardımı alarak geri dönüyor. Bu defa onun üzerine Orus Han'ın diğer oğlu Toktakıya hücum ediyor. Toktamış korkup yine Semerkand'a geliyor. 1377 yılında Timur'un kendisi Toktamış ile birlikte gidip Kızıl Orda'nın bir kısmını ve Ak Orda'yı alarak ona veriyor. Bundan sonra Toktamış Kulikova meydanında Ruslara yenilerek gücü kalmayan Mamay'ın ordusunu darma dağın edip, Kızıl Orda'nın tek hükümdarı oluyor. O bununla da yetinmiyor.

Rusya'nın bir çok yerine baskınlarla sahip oluyor. Hükümdarlığını iyice sağlama aldıktan sonra ise, Timur'un hakim olduğu yerlere ordu sevkediyor. 1388 yılında Harezm'i, 1386 yılında Tebriz'i işgâl ediyor. Kızgınlığı artan Timur, oğlunu gönderip onu ordusuyla birlikte esir alıyor. Fakat merhamet edip onun kendini de ordusunu da serbest bırakıyor. 1391 yılında Toktamış Buhara'yı sahipleniyor. Canına tak eden Timur, onu Volga'ya kadar kovalıyor. O yılın sonunda Toktamış gene Azerbaycan'a saldırıyor. Bu alçaktan kurtulmak gerektiğine iyice inanan Timur, Terek ırmağı boyunca onun ordusunu çil yavrusu gibi dağıtıyor, kendini ise Moskova'nın beri yanına kadar kovalıyor. Bundan sonra Toktamış, Litvanya'ya kaçıyor ve ömrünün sonuna kadar tek başına yaşıyor.

Bu bir kaç hareketinden göründüğü gibi Toktamış Han'da «karar» denilen bir şey olmamıştır. Bir çok defa hatası bağışlansa da o düzelmiyor. Aç gözlülük, yalancılık, sözünde durmamazlık tâ ömrünün sonuna kadar onun yakın arkadaşı oluyor. Toktamış «Edige» destanına bu vasıfları ile girmiştir. «Tulum Hoca» hikâyesinde onun vasıflarında esaslı değişiklikler vardır. Hatta onun şah tahtına sahip oluşu da tarihî ve «Edige»deki Toktamış'ınkinden farklıdır. Burada o, tahta gücüyle veya hileyle sahip olmuyor. Onu ahali seçiyor. Bu Toktamış'ta fazla nefsânîlik, hilekârlık gibi vasıflar yok. O sade, her şeye tez kanan ve korkak birisi. Etrafındaki insanların içinde onun kendisine en yakın gördüğü kişi Tulum Hoca. Buna rağmen, düşmanları Tulum'u çocuksuzdur diye yurttan kovalım dediklerinde, korkusundan onlarla anlaşıveriyor. Kıskanç beğlerin sözüyle bundan sonraki yanlışlıkları daha da artmış, Tulum Hoca'nm oğlunu evlatlığa aldığında, bu oğlanı Barsagelmez'e göndermekle kötü niyetli beğlerin maksadını anlamamıştır. Lakin Toktamış, dirayetsizliği yüzünden yaptığı yanlışlıkları daha sonra biraz azaltıyor. Aytgeldi'yi sarayda tutsa da, Tulum ile Nevbahar Bibi'yi ana baba hakkından mahrum etmiyor. Aytgeldi'ye tahtını verip, düşmanlarını hüsrana uğratıyor.

Destanda da «Tulum Hoca»da da Edige müsbet bir kahraman. O kendine zarar

vermeyene zarar vermiyor. Bunun için de destanın sonlarında Nogay halkının altıda beşi Toktamış'ı terk edip Edige'nin tarafına geçiyor. Fakat destanı yaratan halk henüz onu tamamen idealleştirmemiştir. Bir çok yerde onun zaferini İslâm dininin kerâmeti temin ediyor.

Yukarıda karşılaştırılan muhtevalarda olduğu gibi zenginlerin arasında da fark var. «Edige»deki Gencembay hizmetkâr. O, sadece bir defa Toktamış Han'ın, Edige'yi benim huzuruma getir şeklindeki emrini ifa etmekle görevlendiriliyor. Onu da başaramıyor. Bundan önce de bundan sonra da bu şahıs hiçbir yerde görülmüyor.

«Tulum Hoca»da ise o son derece hilekâr, kıskanç, yalancı bir kişi olarak hikâyenin başından sonuna kadar yer almaktadır. İşte onun hikâyede vasıflandırılışı:

«Beğlerin içinde Gencebay köse denilen biri de vardı. Bu pek haset, çugul(?) silinse temizlenmez, cimri bir adam idi.»

Hikâyede bu vasıflarına muvafık hareket eden köse, önceleri de Toktamış Şah ile arasının iyi olduğu ve kendi vazifesinden daha yüksek vazifeye sahip olduğu için Tulum Hoca'yı, sonra ise «Tulum Hoca»nın oğlu yurt sahibi olursa bizler gün görmeyiz.» deyip, Aytgeldi'yi yok etmek düşüncesi ile vakit geçiriyor. Yok etmek için Aytgeldi'yi Barsagelmez'e göndermek konusundaki fikri düşünüp ortaya atan da, onun öbür beğlerin aklına sokan da Gencebay Köse. Fakat bunu Toktamış'a söylemek gerektiğinde kendisi kötü tanındığı için, başka bir ahmağı —Ötegen Beğ'i— öne sürüyor. O beğ ise Toktamış Han'ın yanında:

Azavlar gitsin cümle-cihana
Nice şahlar bacın verdi gaybana (gâibâne)
Tüke Şahtan gönlüm oldu gümana
Ondan varıp haber almak gerekir.

deyip, bu fikri kendi düşünüp bulmuş gibi söz açıyor. Ondan sonra Gencebay ve ondan talimat alan kötü niyetli beğler, ilk önce Aytgeldi'yi ileri sürmeden, başka başka kişilerin atlarını sayıp en sonunda da onun adını ortaya atıyorlar ve bu işi Aytgeldi'den başkası başaramaz şeklindeki fikri kabul ettirmek için, bunu hararetle ve içten gelerek savunuyorlar.

Hikâyede adı zikredilen memleketlerin mesafeleri hakikattekinden bir kaç kat daha fazla gösteriliyor.

Meselâ Volga ile Konrat'ın arası hakkında şöyle deniliyor:

Altı aylık yola Kalmuk şehrine
Tezden varıp haber bilmek gerektir
Leşher tartıp Tüke Şah'ın üstüne
Bac u haracını almak gerektir.

Yalnızca destanın estetiğine yardım eder niyetiyle böyle yapmışlardır. Lakin öbür destanlarımızda memleketlerin arasını fazla göstermek, önemli bir estetik güç olsa da, «Tulum Hoca»da isabetli olmamıştır. Sebebi ise bunu işleyen kıssacılar, destanlarımıza, hikâyelerimize mahsus edebî geleneklerin birbiri ile bağlantılı olduğunu göz önünde tutmamışlardır. Yeri gelmişken bu bağlantı ve onun bu hikâyedeki bozulan durumları üzerinde de ayrıca durup geçmek gerek.

Türkmen hikâyelerinin bazılarında görülen şeylerin aşağı yukarı hepsi hayatta olabilecek şeylerdir. Meselâ «Neceboğlu»nun bir yerinde, Necep pirine gökten inen kara dutarı ver diyor. Onun da gökten inişi gösterilmiyor. Ondan sonra da baş kahraman düşünde kırk bir kâse şarap içip bahşı-şair oluyor. Hikâyede beyan edilen bunun haricindeki bütün vakalar, önceki asırlarda Türkmen bahşılarının başından geçmiş olan vakalardan ayırt edilmiyor. Bu hikâyeyi söyleyen bahşılardan biri ondaki vakaları Yemen'de cereyan etmiş gibi gösterirken, bir diğeri de Harezm'de cereyan etmiş gibi gösteriyor. Geçmişte meydana gelmiş vakalar olduğu için dinleyiciler bunun ikisine de inanıyorlar. «Dövletyar» destanının vakaları hakkında bahis açıldığında da durumun aynı olduğu görülecektir. Bizim fikrimize göre, baştan Türkmen hikâyelerinin ekseriyetine hayatta olabilecek şeyler alınmıştır ve onlar cumhuriyetimizin şimdiki sınırları içinde olup biten vakalar olarak gösterilmiştir. Bu durumda bahşılar dinleyicilerin içine şüphe düşürmemek ve onları iyice inandırmak için yerli tarihî eserlere —eskiden kalan kalelere, minarelere, kabirlere— baş vurmuşlardır. Onları

hikâye kahramanlarının köşkü, kabri olarak göstermişlerdir. Taşhavuz, Merz ve Çercev bölgelerinde bu gibi tarihî eserler halâ bu güne kadar Zühre'nin Köşkü, Zühre-Tahir'in Köşkü, Selbi'nin Köşkü, Şahsenem'in Kalesi, Aşık Aydın'ın Kabri diye isimlendiriliyor. Ama vakanın ilgi çekici olması için çalışan bahşılar son zamanlarda fantastik hususlara geniş yer vermekle hikâye vakalarının bir çoğunu hakikatten uzaklaştırmışlardır. Aynı şekilde baş kahramanların, hareketi, güzelliği, fizikî gücü, sevgisi en yüksek dereceye çıkarılmıştır. Hikâyelerin sonraki varyantlarında Tahir'in Zühre'ye olan sevgisinin gücü dağı bölüyor, Şekgag'ın sakalını bıyığını yoluyor. Onun birkaç günlük yolda söylediği türkü, Zühre'nin bahçesindeki servi ağacına değip, aynen kahramanın ağzından çıktığı gibi yüksek sesle yankılanıyor. Aşık Ahmet sazı vasıtasıyla gökte uçan tunaları etrafına konduruyor. Hazret-i Ali Garib'i Düldül'ün sırtına alarak, göz açıp kapayıncaya kadar aklımızın alamayacağı mesafeyi katediyor. Şahsenem Allah'ın yardımıyla öncekinden yedi kat daha güzelleşebiliyor vs... Köroğlu destanında fantastik hususlara verilen yer, bahsedilen hikâyedekilerden de çok. Bundan sonra da bu vakalar, işte şu yaşadığımız, gezdiğimiz yerlerde cereyan etmiştir diye en sade bir dinleyiciyi bile bahşılar inandıramamaktadır. Bunun için onlar hikâyede anlatılan vakaların cereyan ettiği yeri, genellikle dinleyicilerin gözleriyle gördükleri yerlerden uzaklara, fakat rastgele tarafa değil de Türkmenlerin yaşadıkları memleketlere mâl ediyorlar. Çünkü gezici şair-bahşıların kendileri bu memleketlere varmış, buraların tabiatı, şehirleri, belli derecede Türkmen kardeşlerine komşu olan halkların hayatı ile de tanış olmuşlardır.

Bir kısım alimler son asırlarda ortaya çıkan bu geleneği göz önünde tutmadan, eski hikâyelerimizle meşhur destanımız «Köroğlu»nu Azerbaycan'da teşekkül eden eserler saymaktadırlar. Çünkü onlar bu eserlerde adı geçen yer adlarını esas alıyorlar. Onların bazıları bu fikri doğrulamak için, hattâ Kaf dağını bile Kafkas dağı diye kabul etmeği teklif ediyorlar. Bizim fikrimizce o dağ, Afrika haritasındaki Kap dağı olmalı. Türkmen halkının geleneğinde bu dağ perilerin mekânı. Hem de dünyanın öbür ucunda bulunuyor. Bununla birlikte baş kahraman ona ulaşınca öncelikle ejderhaya rastlıyor. Bu husus akınlarla Afrika'nın içlerine giren Türkmenlerin, herhangi bir yolla bu memleketin güneyindeki Kaf dağı hakkında, onun daha berisinde bulunan Drakon (ejderha) dağı hakkında düşünce sahibi olduklarını ispat ediyor. Onlar (belki, o memleketin halkı bile), devamı okyanus olduğu için, Kaf dağını yeryüzünün son noktasıdır diye düşünmüşlerdir. «Edige» destanında Tüklü'ye kızıp kendi yurduna giden Saçlı Aziz perinin Mısır'dan geçmesi de bu fikri destekliyor.

«Tulum Hoca»yı işleyen kıssacı söz konusu edilen gelenek (Fantastik özellikteki vakayı uzakta göstermek) hakkında düşünmemiştir. Hikâyede karısı, dört tane hizmetkârı ile Konrat'tan dönem Tulum Hoca hakkında şöyle deniliyor : «Sonra bunlar yola revan oldular. Nice ırmaktan, denizden geçip, Hakim Ata'nın mezarlarına vardılar.» Hakikatte Konrat'la Hakim Ata'nm (Süleyman Bakırgani'nin) mezarının arasında bir deniz de, uzak bir yol da yok. Halkın gözünün gördüğü, tanıdığı yerlerin arasının böyle uzak gösterilmesi, Mangışlak civarında Simurg kuşunun mekân tutması, Kûh-ı Kaf'tan dönen Saçlı Aziz Perinin Taşhavuz civarında görünerek, Aytgeldi'yi doğurup gitmesi, peri ordularının kanından vücut bulup, baş kahramana yardım etmesi ve diğer buna benzer fantastik ve de mübalağalı bir şekilde anlatılan şeyler, dinleyicileri inandırmamıştır. İşte bunun böyle olması da hikâyenin geniş bir şekilde yayılmasını engelleyen esas sebeplerden biridir.

---

1. **Protokol zasedniy; soobşçeniya çlenov Zakaspiyskogo krujko lyubiteley arheologii i istorii Vostoka, 1917, vıp. 3.**
2. **Bartold V.V. Soç., t. 5.**
3. **Türkmenistan SSR'nin Tarihi. 1. c. 1. Kitap, Aşgabat, 1959.**
4. **Şihabettin Muhammed en-Nısavı. «Jizneopisaniya Sultana Djelaleddina Mank-Burnı» Baku : Elm, 1973.**